



1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 111
(18231)

2012 чылдың
сентябрь 27,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Чазак Даргазының ажыл-албаны

ӨӨРЕДИЛГЕГЕ АРГА-ДУРЖУЛГА ЧУГУЛА ХЕРЕК

ТР-нің Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол оон мурнунда ТР-нің эртем болгаш өөредилге сайыдының албан-дужаалына ажылдап чораан Петр Морозов-биле ужурашкан.

П. Морозов амгы Чазактын үнүп болуп 2010 чылга чедир, өөредилге адырынга 1972-дан бээр ажылдап келген. Ажылганың чылдагааны Петр Морозовтун төрүттүнген хүнү, ол сентябрь 24-те 62 харлапкан. Анын Баштыңы Петр Александровичке сеткилиниң хандан байыр чедирип, республиканың башкыларының арада эн-не хүндүткелдиглерниң ээзи, бодунуң ажыл-ижинга дуу-биле бердинген кижиле-биле ажыл, чугаалажып турарынга үп турарын демдеглээн. Прогнозунга езулуг-ла-ринген база аңаа хамаарыштыр кыйжы туружунар дээш өөредилге илередип тур мен. өөредилге педагогика, удуртулга-зы-биле арга-дуржулгачар-аар-даа аажок үнелиг база аңаа дээр биске херек — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Ажыл-ишчи орукту база янзы-болушкуннарны кады ажып-кен кижилерниң талазындан өңгөй салып турарынга өөрүп

турарын Петр Александрович демдеглээн: "Силерниң удуртул-гачар-биле дыка хөй чүүлдерни эртип, эвээш эвес сорулгалар чедип алдынган, Шолбан Валерьевич. Амгы ТР-нің Чазаның шудургу болгаш турум, бурунгаар көрүүш-күннүг ажылы дээш өөрүвес аргажок".

Шолбан Кара-оол биле Петр Морозов ужуражылга үезинде педагогика талазы-биле быжыг туруштуг кадрларны белеткээриниң дугайында чугаалашканнар. "Чоок-ку үеде кадрлар талазы-биле ай-тырыглар онза чидии-биле тургустунар. Чүге дээрге шылгараңгай дээр башкыларның бүдүн салгалы "бурганнаан", а чамдыктары хүндүлүг дыштанылгаже үнеринче белеткенип турар. Ынчангааш бөгүнден эгелээш республиканың педагогиктиг институтунун тургузуун эде көрүп, кадрларның салгал дамчыырын хандыраары чугула" — деп, Петр Александрович айткан.

Бо талазы-биле чидиг айтырыг-ларны шиитпирлеп болур арга-



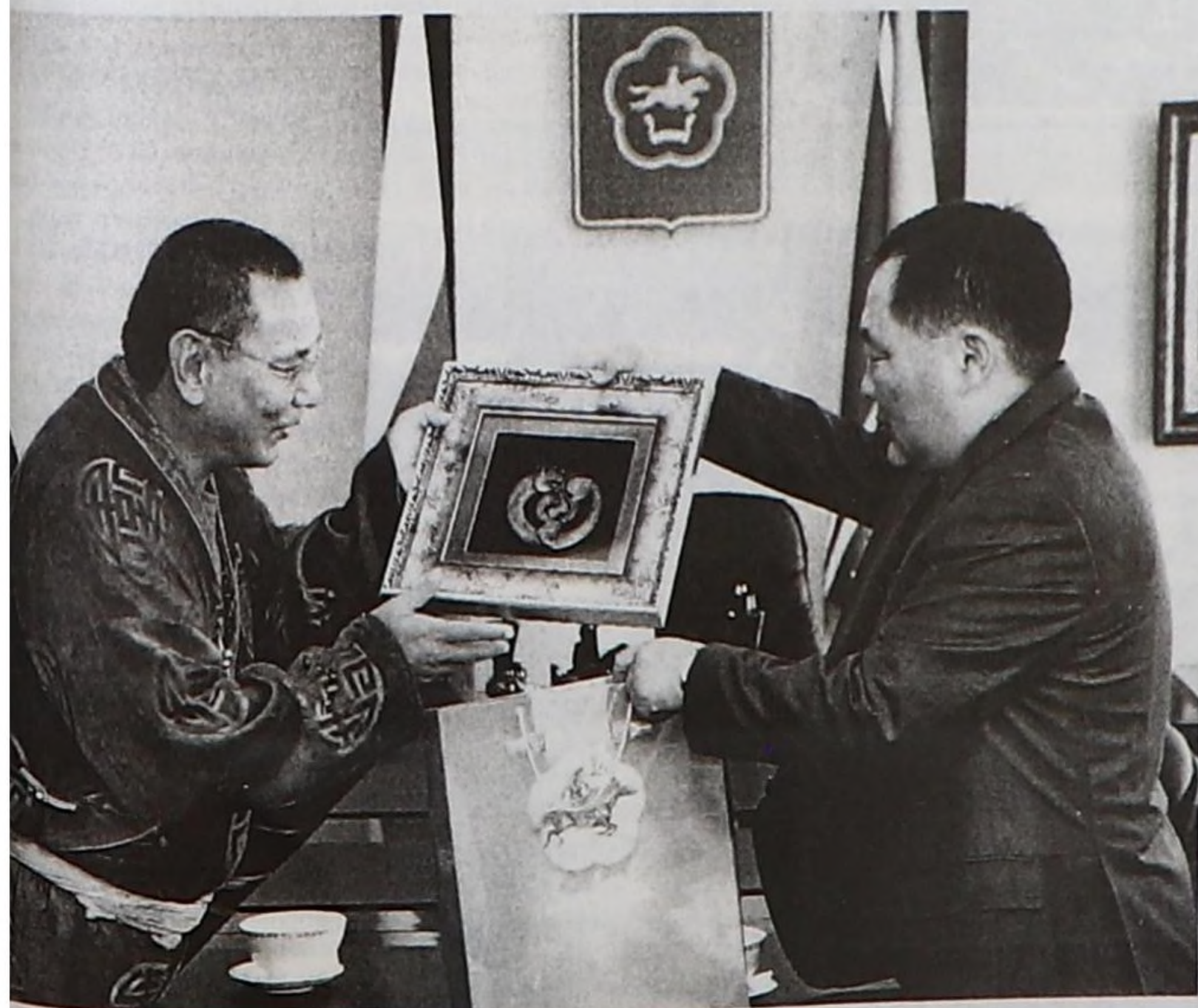
ларны саналдаарын Тываның Баш-тыңы Шолбан Кара-оол Петр Морозовтан билээн.

2009 чылда Петр Морозов шылгараңгай ачы-хавыязы дээш Тыва Республиканың Ордени-биле шаңнаткан. Ийи чыл бурунгаар сайыт албан-дужаалындан хала-жып чоруткан-даа болза, амгы үеде школачылар-биле эдип-чазаар ажылды чорудуп турар.

Петр Александрович 1950 чылдың сентябрь 24-те Орлов облазының Богдановка суурунга төрүттүнген. 1972 чылда Кызылдың педагогика институтунун "Физика болгаш математика" салбырын дооскан. Целинное суурга физика, математика башкызы, Балгазын суурнуң ортумак школазының директору болуп ажылдап чораан. 1982 -1992 чылдарда Тываның

өөредилге болгаш эртем сайыдының бирги оралакчызының албан-дужаалына ажылдаан. 2000 чылда ТР-нің ниити болгаш профессионал өөредилге сайы-дының хүлээлгелерин күүседип турган. 2006 чылда — сайыт. Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем организастаарының ады-рында маргыш чок улуг авторитет.

ШАЖЫН ТӨЛЭЭЗИ-БИЛЕ



Сентябрь 24-те Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол бодунуң өрээлинге Геше Джамба Тинлей башкыны хүлээп алган.

Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама башкының шажын төлээзи хөй чылдарда Тывага чаңчыл болуп эрти-рип келгени сарыг шажын философиязының талазы-биле лекция курстарын Кызылдың орук ажыл-агый техникумунуң улуг залында чыылганнарга номчаан. Геше башкы Чазак Даргазынга республиканың девискээринге кылып чоруттунган ажылдың болгаш Тывада шажынның хөгжүлдээзиниң дугайында бодунуң бодаы-биле үлешкен. Шолбан Кара-оол бистиң рес-публикада кылып чорудуп турар чырыдышкын ажыл-дары дээш башкыга өөрүп четтиргенин илереткен:

"Силерниң бистиң рес-публикага кээп турарыңар чурттакчы чонну аажок өөртүп турар. Силерниң-биле ужуражылгалар чүгле чүдүкчү чонга эвес, а эр-

темденнерге база кончуг чугула болуп турар" — деп, ол демдеглээн.

Ужуражылгага Индияның хүрээлеринге тыва ла-маларны өөредириниң, Геше Джамба Тинлей башкының эртем ажылдарын тыва дылче очулдураарының ду-гайында айтырыгларны чугаалашкан. Хүлээп алышкынның сөөлүндө Шолбан Кара-оол Геше башкыга суй белекти сунган.

Геше башкы бодунуң шажын теориязы болгаш практиказының талазы-биле лекцияларын делегейниң барык бүгү чурттарында номчуп турар. Аңаа "Сарыг шажынның тибет меди-тациязы болгаш дириг философиязы" деп (1994) ном, "Тандра-катап тө-рүттүнериниң оруу" (1996) дээш, оон-даа өске ажыл-дары хамааржыр.

АНЫЯК САЛГАЛ КАДЫК БОЛЗУН ДЭЭШ...

Спорт "оюн" деп сөстүң кызырганындан укталган. Спорт — күш-культураның тудуш кезээ. Ол дээрге шыны-биле чугаалаар болза, маргылдаалыг ажил-чорудулга болгаш аңаа белеткел-дир. Спортта тирилелгеже чүткүл, бедик түңнелдерни чедип алыры база кижиниң мөзү-шынарының болгаш психиказының шынарлары илереттинер. Массалыг спорт хөй санныг кижилерге боттарының күш-культура шынарын боттандыраар, кадыкшылын быжыктыраар болгаш узун назылыг болурунга арганы берип турар. Ол, чүнүң-даа мурнунда, кижиге кадык амыдыралды, чедишкенин болгаш хөгжүлдени берип турар.

Уругларның болгаш элээди оолдарның спорт школазы — уругларның немелде өөредилге албан чериниң өөредилгезиниң бир хевири. Ооң кол сорулгазынга уругларның күш-культура болгаш спортчу белеткелиниң мурнакчы аргаларын шингээдири, өзүп оор салгалдың кадыкшыдылгазының талазы-биле күш-культура белеткээр уругларның болгаш элээди оолдарның спорт школаларын, клубтарын харылзаштыраары хамааржыр. Ук немелде өөредилге чери 6 хардан 17 харга чедир уругларны болгаш аныяктарны массалыг күш-культурага чаңчыктырып, спортка хандыкшылдыг болурунча хаара тудар. Барык-ла шупту чемпионнар, сураглыг спортчулар боттарының бир дугаар базымын ылап-ла уругларның спорт школазындан эгелзэн.

Республикада уругларның спортунуң сайзырап хөгжүп турарын демдеглес аргажок. Чүге дизе уруглар спорт болгаш күш-культурага чажындан тура-ла, чаңгып сундугар болза, оларның келир үезинге чүгле таарымчалыг болурундан аңгыда, бистиң келир үевиңиң салгалының кадык болурунун бадыткалы-дыр. Ынчангаш Тываның Чазааның кожуун, сумуларда стадионнарны, бассейнерни болгаш бут бөмбүүнүн шөлдери ажыдып, кылып турары спорттун сайзыралынга бурунгаар базым-дыр.

Бистиң республиканың чүгле улуг спортчуларывыс Россияның болгаш делегейниң деңгелинче үнүп турар эвес, а өзүп оор салгалдың аныяк спортчулары база багай эвес, а харын-даа тергенин чедишкенин удаа-дараа көргүзүп турары дыка өөрүнчүг. А бичии спортчулар үстүнде киригеним уругларның спорт школазындан эгени ал турар.

Уругларның спорт школаларының бирээзинге Т.С. Самданниң удуртуп турары Уругларның болгаш элээди оолдарның спорт школазы хамааржыр. Ол боду хостуг хүрештин тренер башкызы болуп, 21 чыл дургузунда ажилдаан. Спорт школаның директору Толбан Семенович Самдан-биле (чурукта) школаның ажил-чорудулгазының дугайында чугаалажыр аргалыг болдуvus.

— Амгы үеде школада 5 аңгы спорт хевиринге уругларга секциялар ажилдап турар. Аңаа хостуг хүреш, бокс, ча адаары, кикбоксинг база шыдыраа секциялары хамааржыр. Хостуг хүреш секциязы "Херел" спорт залында, "Сүбедей" спорт комплексте, № 1 профучилищеде, 12 дугаар школада база школа-интернатта, бокс — "Сүбедейде", ча адаары — школа-интернатта, кикбоксинг — № 8 школада, шыдыраа — республика-

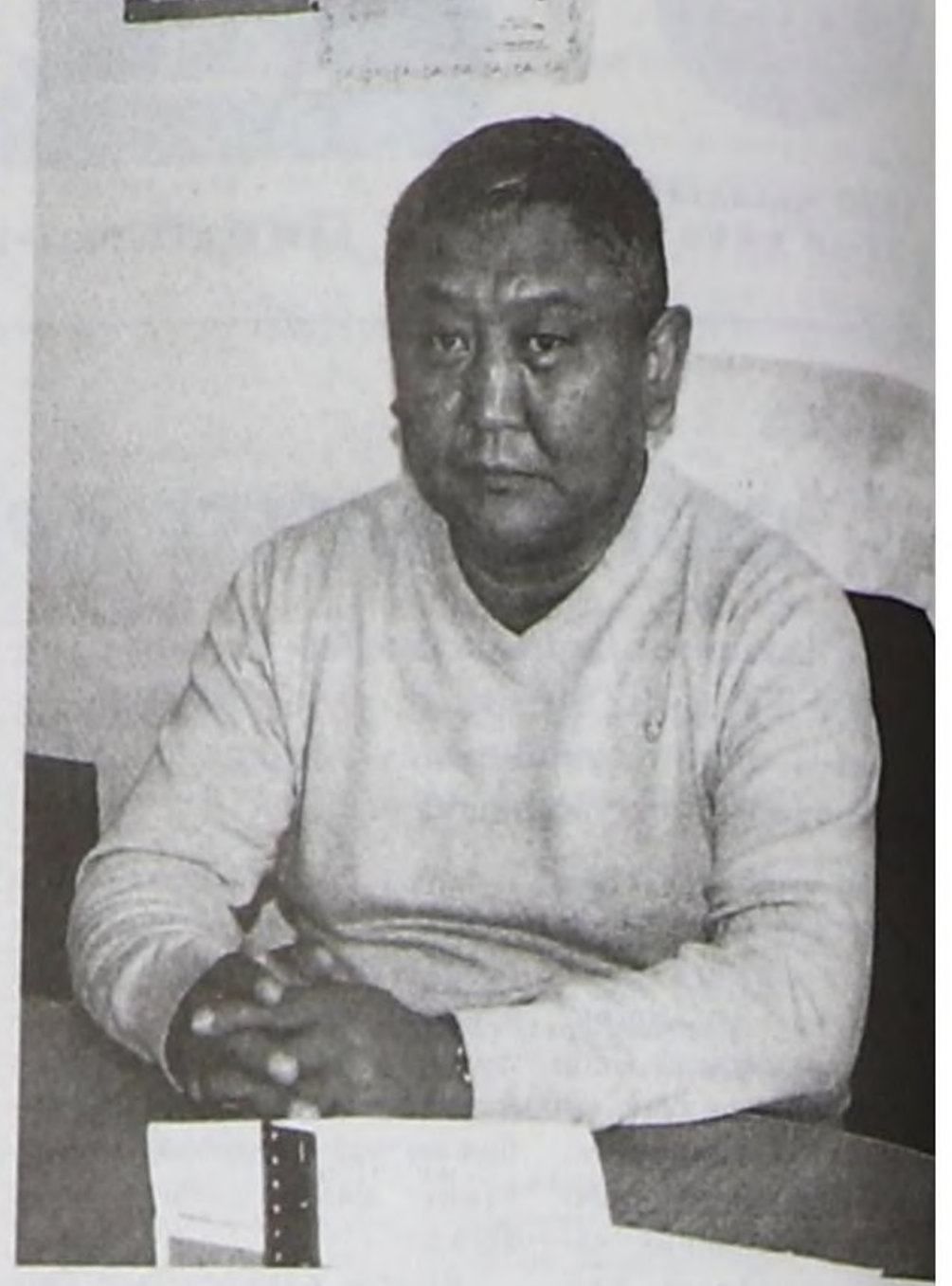
ның лицейиниң интернадында тустуунда чоруп турар. Нити-биле шупту хевирлерде 455 уруг хаара туттунган. Спорттун хевириниң аайы-биле 15 тренер башкы секцияларны эрттирип турар, а техниктиг ажилдакчыларның саны — 7. Ажил-чорудулгавыс план езугаар күүсеттинип турар. Бүдүн чылдың маргылдааларга киржир планывысты квартал аайы-биле тургускаш, каш кижиге чоруур, каш акша-хөреңги херегил дээрзин айтып каан турар.

Бистиң спорт школавысты дооскан өөреникчилеривис делегей болгаш Россия деңгелинче үнүп турар улуг, алдарлыг спортчулар апарганы биске улуг чоргааралды болдурар. База бир эки чүүл — кажан олар республикадан дашкаар маргылдааларга киржип турда, өске черниң тренерлери салым-чаянныг, шыырак оолдарны чалап алыры база бар. Ол болза оларга дыка улуг идиг деп бодаар бис.

Спортчу секция дээрге, анаала оюнчук эвес-ле болгай, ол база нити билиг школазы ышкаш өөредилге албан чери-дир, ында база бодунуң иштиги сагыыр дүрүмнерлиг болгаш сагылга-чурумнуг болуру чугула. Тренер башкылар база-ла улуг хары-салгалыг, оларга ада-иелер боттарының ажа-төлүн мөзү-шынар кижизидилгезинге, нитилелдин төлөптиг кижизи деп чүүлге өөредир-биле хүлээдип турар. Ынчангаш олар чүгле спортка хандыкшылдыг болурун, аргамержилин өөредир эвес, а бүгү

талазы-биле, кижизидилге, корумчурум дээш, өөредир. Тренерлер уругларга болгаш аныяк оолдарга ийи дугаар адазы ышкаш болур. Канчап школага башкызы ийи дугаар адазы ышкаш болур-дур, шак-ла ындыг. Арга-сүме-даа алырда, кандыг-ла-бир шийтир хүлээп алырда дээн чижектиг байдалдарда башкылары эң-не чоок кижилери болур — деп чугаазын дооскаш, хостуг хүреш болгаш бокс секцияларының тренерлеринге бисти чедирди.

"Сүбедей" спорт комплекзиниң универсалдыг залында хостуг хүреш секциязының оолдары кичээлин эрттирип турлар. Тренер башкызын Эртине-Маадыр Александрович Донгак дээр. База бир тренер башкызын Сат-ок Валерьевич Кенден дээр. Ол өске ээлчегде бөлүк-биле ажилдап турар деп билдим. Аныяк тренерниң удуртулгазында доктаамал 16 оол барып турар. Оларның аразында 1-ден 4 класстың оолдары база 9, 10, 11 класстарның оолдары үзүк чокка кээп турар. Көңгүс бичии, 2-3 класстар хевирлиг, кичээлдеп каапкан болганы ол боор, кеттинип турлар, а шала элээди оолдар артып калды. Тренер өөреникчилериниң аразында шыырак дээн келир үениң спортчулары болур Амир Арзылан, Айдың Кара-Сал оларны онзалап демдегледир. Эртине-Маадыр Александрович оолдарының дугайында: "Секцияже эге баштай арай пөрүксүмээр, дидим эвес келгилээр. Оон чоорту элээн бот-боттарын билчип найыралдажып алгаш, чаңгыс команда бис дээрзин биле бээрлер. Оларның-биле дораан нити дылды тып, кым кандыг чаңгыгыл дээрзин эскерип көргөш, шын ажилдап билири чугула. Оолдарны элээн үе эрткен соонда, эскерип турарга, баштай келгенинден элээн өскерли берген болур. Спорт кижини дыка-ла эдер болгай, ынчангаш бо оолдар база чайгаар-ла боттарын алдынарындан эгелзэш, езулуг эр мөзү-бүдүштүг болурунга чедир сайзырап олуларлар. Спортка салым-чаянныг оолдар кижиниң караанга дораан илдиге бээр чүве. Аргалар



өөредип тургаш, көргүзүп бээрге, ол-ла дораан билип, өөренип алган болур. Шак ындыг оолдардан, алызы барып, төлөптиг спортчулар үнүп кээринге бүзүрел улуг. Секцияже оолдар боттары-даа күзели-биле чедип келир, чамдыктарын ада-иези-даа эккээр боор" — деп үлешти.

Чанында бокс рингизинде база оолдар чыгып алган турлар. Олар бокс секциязының киржикчилери болду. Баскетбол залында изиргендир маңнажып, мага-бодун белеткеп, тренерлери-биле кады баскетбол ойнай кааптылар. Оларны Соян Каң-оолович Санчат биле Рудольф Альбертович Монгуш олар башкылап турар. Бокс секциязында 7 хардан 15 харга чедир 20-30 кижиге барып турар. Бо хевир элээн каш чадаларлыг: эге белеткелдин 3 чадазы, өөредиглиг-тренировкалаар бөлүктүн чадазы база спортчу боттанышкын чадазы. Секцияже келген оолдар, уруглар чада бүрүзүнүн белеткелин эртер.

Мага-бодун белетке соонда тренерлериниң кезегугаар шупту бокс перчатка кеткеш, рингизге үндүлөр оолдарның аразында ийи оолду болгаш бир кыс эскердим. Бичии оол бокскажып турарын кезеги база шору. Оон шору урдан дудак чок шашып турлар. Соян Каң-оолович чугаалап турары-биле спорт, бир дугаарында, кадыкшыг чугула рольд турар, ийи дугаарында, бот-тускайлаң болурунга ажыктыг. Ынчангаш се барып турар уруглар, боттарын дадыктырып дамырын сайзырадып турдур. Спортка кол-ла чүүл-чурум болгаш хүн чуруму

Бөлүктүн эң-не би Алексей Каминов дээр бс 10 харлыг, барык-ла бир че турар. Алексейниң улуг бокс спортунда болгаш, акызының аайы-биле со берген. А чаңгыс уругну Монгуш дээр. Ол — 11 дугаланың 11-ги классчызы. Б чыл тренировкалап турар. туң бо хевирин сонуургаар бодунуң күзели-биле се чедип келгеш, кирип алган

АВТОРДАН: спорт-би бүрүзү найыралдыг болулу. Бодунга бедик с сорулгалар салып алыры эвес болгай, а бодунга бодунуң кадыкшылынга э чугула. Кижиге бодунга а шыырак, дорт дурт-с болгаш аяныг хевирлиг бо деп сорулганы салып ал б ажи-төлдү бичизинден спортка ынак болур к өөредип кижизидер. Ын уругларның спорт школа тренер башкыларынга чеди нерни, оларның өөрени ринден республиканың су спортчулары үнер дээрзин каалыңар.

Валерия КО

Авторнун тыртты чуруктары.



ЧУРТТАКСАНЧЫГ ЧАЛЫЫ НАЗЫН...

■ Назы четпээннер. Чүге амы-тынынга четтинип турарыл? ■

Эрткен неделяда Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорайга уругларның болгаш назы четпээннерниң амы-тынынга четтинер чоруктарының профилактиказының талазы-биле семинар болуп эрткен. Ук хемчегге ол чоок-кавының Улуг-Хем, Чаа-Хөл болгаш Чеди-Хөл кожууннарның төлээлери киржи, боттарының санал-оналы-биле солушкан.

Тыва Республиканың Чааан уруглар камгалалының болгаш деткимчезинин талазы-биле ажил-чорудулгазының мурнады хөгжүдөр уугандыгынын нарынның иштинге, ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының дукаалы-биле мындыг семинарларны республиканың бүгү кожууннарында эртрип турар. Чоокта Чаа-Хем кожуунга бо нарын айтырыгны база сайгарып чугаа-лашкан. Республиканың психиатрия эмнелгезинин эмчилери кол эмчи Снежана Дүктен-оолдун дуртулгазы-биле хемчеглерни организаастап, чон ортузунда лекция, беседаларны кылып турар.

Бо удаада Шагаан-Арыг хоорайның чагырга бажынынга үс үнде айтыканым үш улуг кожуунун социал ажилдакчылары, назы четпээннер херектеринин талазы-биле комиссияның ажилдакчылары, школаның социал педагоглары, психолог башкылар, эмчилер ыгып келген. Улуг-Хем кожуунун төп эмнелгезинин кол эмчизи Рустам Чудаан-оол кожуунда уругларның амы-тынынга четтинер чоруктарының талазы-биле байдалды, ынчалза-даа бо айтырыгны шыртырлаары-биле болур-чогуур аргаларны ажылгап, хемчеглерни чорудуп турар дээрзин демдег-зэн. Эмчи-социал эртем-шинчилел институтунун айтырыгларының олгаш эргелелиниң директорунун салакчызы Лариса Куулар республиканың чурттакчы чонунун хем чылдагааннардан өлүп хораанын дугайында долу анализти шытырган. Республиканың психиатрия эмнелгезинин эмчилери: Ирина Идам, Юлия Ондар, психопедит Сайлык Ондар база «Улуг-Хем телефонунун» психолог эмчизи Сылдыс Хомушку аңгы-аңгы темаларга лекцияларны кылган.

Шынап-ла, амгы үеде ажил-чорудуу боттарының турары-

биле амы-тынындан эрте чарлып турары канчаар-даа аажок улуг дүвүрелди болдуруп турар. Нарын айтырыгже кичээнгеи шыңгы уугандырып, дүвүрелдин коңгазын хап, байдалды хандыр сайгарып, ажи-төлдүн камгалалын бүрүнү-биле хандыра сорулганы салып, күженишкенин ажилдаар үе келген. Республикада байдалы эң нарын кожууннарже кичээнгеи бир дугаарында уугандыра чугула дээрзин Снежана Дүктен-оол демдеглезэн. Чурттакчы чон ортузунда суицид (бодунун амы-тынынга четтинер чорук) талазы-биле бирги черде Чаа-Хөл (100 муң чурттакчы чонга 282,7 хуу), Улуг-Хем (100 муң кижиге 282,5 хуу), Барың-Хемчик (100 муң кижиге 228,6 хуу), Кызыл (100 муң кижиге 201,8 хуу) кожууннар хамаарып турар. Эрин, Тожу кожууннарда байдал чүгээр дээрзин семинарның киржикчилери демдегледип турар.

Психиатр эмчилерин чугаалап турары-биле алырга, 100 муң чурттакчы чонга суицид таварылгазының көргүзү 20 кижиге бээр-ле, ол аажок дүвүрелди чадаже үне бээр. Россияда бедик көргүзүлгө хөй чылдарын дургузунда бичии-даа эвээжеп батпайн турар дээрзин сагындыраал. Тывада 2004 чылдан эгелээш 100 муң чурттакчы чонга 40 таварылга болуп турар. Ол дээр-ле бистин республикада байдал аажок нарын дээрзин херечилеп турар. 2012 чылдың 7 айында республикага 128 кижиге бодунун амы-тынынга четтинген. Олардан 104 кижиге эр, 24 кижиге херээжен, аразында 14 назы четпээн, 4 чаш уруг бар. Түннелинде 100 муң чурттакчы чонга 41,3 хуу таварылга болуп турар. Шак мынчалдыр бедик көргүзүлгө талазы-биле Тыва Республика өске регионнарның аразында бирги черде чоруп турар.

Назы четпээн элээди уруглар

ортузунда суицид таварылгалары янзы-бүрү чылдагааннарның уругундан (колдуунда дөмейлешкек) болуп турары эмчилер демдегледип турар. Чижээлээрге, эш-өөрү-биле аразында маргышканын түннелинде, ада-иезинге хомудаан, муңгараан таварылгада, бирги чедимче чок ынакшыл, күзевээн иштелишкени, башкызы-биле билишпээн чоруктар, эзирик турганын түннелинде, өг-бүлезинде берге байдал, бир-ле суицид кылган чоок кижизинге дөмейлежири дээш, оон-даа өске. Суицидтерин барык 80 хуузу эзирик байдалга болуп турар.

Б харлыг чаш уругнун бодунун амы-тынынга четтинер деп турганы хамыктын дүвүрелин болдурупкан. Б харлыг кижинин психиктиг байдалы, угаан-бодалы оон чаш бажынга (амы-тынынга четтинерин бодаар туржук) чедир сайзырааан болур. Ол бичии кижинин сагыш-сеткилинге ындыг коргунчуг чүүл канчап кирип келген? Бир-ле дугаарында өг-бүлезин, ада-иези, садик башкылары бичии кижинин аажы-чаңынын өскерлип турарын эскерер угурлук турган. Школада башкылар уруглар-биле шын ажилдап, уруг бүрүзү-биле ажык чугаалажып, психологиязын өөренири албан. Дараазында чижектерден көрээлинер: бичии өөреникчи уругну сotalыг телефон оорлаан деп буруудаткан. Шынында ол

кандыг-даа сotalыг телефон оорлааан, анаа хей черге буруудуп турганы илерээн. Ол дугайында, чүгле кажан уругнун муңгарааш, амы-тынынга четтинер бергенин соонда, билип кааннар. Школаның психолог, соцпедагог башкылары, ол ышкаш класс башкылары, ада-иелер назы четпээн кижинин аажы-чаңынын, чугаа-домаанын бичии-ле өскерлип турарын эскерип, ажилды чоруткан турган болза, бо коргунчуг таварылга болбайн барып болур турган. База бир чижек. Даштындан көөрге аас-кежиктиг, чедимчелиг амыдыраарынга бүгү чүвези четчир өг-бүле, ажи-төлү-даа, ада-иенин боттары-даа чон ортузунда хүндүткелдиг. Өг-бүленин эр ээзи — бедик албан-ду-жаалга, а өөнүн ишти база эки албан черлеринге ажилдап чораан. Кажан эр кижиге эмчилер онко-логтук аарыгның диагнозу салып-тарга, бүгү чүве эгелээн. Чоорту эр кижиге инвалид бөлүктү берип, аарыг эмнеттинмес дээрзи билдине берген. Ынчалза-даа амыдырал уламчылап, ажи-төлү өөренип, уругларның авазы-даа биез хевээр ажилдап турган. А хүнден хүнге эр кижинин угаан-бодалы өскерлип, коргунчуг аарыг мени дуу оранче алгаш баар, а мээң ажи-төлүмнү кым азыраарыл, мен чогулда өг-бүлөм канчаарыл, оларны кым камгалаарыл дээн бодалдар оон бажын «шивегейлеп

турган». Дөмей-ле бир хүн аарыг ону дуу оранче алпаар, чурттаан ажиы бар бе дээн бодалдар бо-ла кирип кээр. Эр кижиге бир дүне (өг-бүлезин удуп чыткан үеде) ажи-төлүнүн амы-тынынга четкеш, сөөлүндө бодунун амы-тынынга четтинген. Кадайы, чаяан болуп, оттуп келгеш, арткан чаңгыс уруун куспактапаш, дезипкен. Шак мынчаар өг-бүледен чүгле ийи кижиге дириг арткан. Бо өг-бүле-биле социал ажилдакчылар, психологтар чүге ажилдапайн турганы? Эмчилер коргунчуг аарыгны чугаалаанын соонда чогуур албан черлери ажилды чоруткан болза, аарыг кижиге бодунун сагыш-сеткили-биле үлежип болур турганы магатчок. Шак мындыг кошкак, тоомча чок чоруктун түннелинде хай-халап мынчаар болган.

Дүн-хүн чок ажилдап турар «Бүзүрел телефонунче» 2009 чылдан 2011 чылга чедир нитизи-биле 6839 кижиге долгаан. Оларның хөй кезин — херээжен улус. Олар өг-бүлезинде берге байдалды чугаалап, арга-сүмени доктаамал ап турар. «Бүзүрел телефонунче» долгаары халас болгаш оон чугаазын чүгле психолог дүңнаар. Ынчангаш чурттакчы чон, ылаңгыя назы четпээннер, моральдыг дузаны алыры-биле бо телефонче долгап, хайныктырып келген сагыш-сеткили-биле үлежип турар.

Улуг-Хем кожуунун чагырыкчызынын социал политика талазы-биле ораакчызы Екатерина Хаянның чугаалап турары-биле алырга, чүгле психологтар, социал ажилдакчылар эвес, а хөй-ниити организациялары болгаш өске-даа албан черлери демнежи ажилдаар болза, чүгле ынчан эки түннелди чедип ап болур. Чер кыры борбак болган соонда, дүүнүг өске кижиниң берге байдалы бөгүн бистин апарып болур болгай. Ынчангаш чүгле боттары-биле эвес, а өскелерин нарын байдалынча сагыштан салып, дуза кадары эргежок чугула.

Семинар соонда чыылганнар специалистерден арга-сүмени, тайылбырны алыр аргалыг болган.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Авторнун тырттырган чуруу.



Суг-Хөлдөн медээлер

15 тонна сигенниг

Суг-Хөл кожуунун Алдан-Маадыр уулу Тыва Республиканың алдарлыг ыкызы, 82 харлай берген-даа болза, адак-шааа чиик, сагыш-сеткили сергек, ажил-чоруда тура-соруктуг, азыраан малынга ынак, ыдырал дээш бурунгаар чүткүлдүг, холуг олурбас хоочун башкы Түмен-Байыр ын-оолович Ооржак чыл бүрүдө малынынга кышкы мал чегин белеткеп алып, ат-чонга, аныяктарга үлегерлиг башкы Түмен-Байыр Арын-оолович, чеже-даа каан, чай болза, бодунун аштап-арыглап аны Алаш-Аксында шөлүн 3 удаа арып тургаш, оон 15 тонна элбек күттүг сигенни белеткеп, кажаалап алган. Иң хөй ажи-төлүн культурулуг аажы-та, эртем-билигге өөредип кижизиткен а-дуржулгалыг башкы Түмен-Байыр ын-ооловичиге кыш ам коргунчуг эвес.

Марафон болган

Чоокта чаа кожуун төвү Суг-Аксы арга культура төвүгө Чаа-Хөлде Ыдыктыг да Бурганны катап диргизеринин азы-биле кожуун чергелиг ачы-дуза марафону болуп эрткен. Ук марафонга

Ыдыктыг Авыда Бурганны катап диргизер дээш эгелээшкени ажилдарының организакчылары, диргизикчилери Валерий Ховалыгович, Анай Балчыровна Кара-оолдар, ол ышкаш Ульяна Бичелдей, Ирина Очур-биле ужуражылга солун эрткен. Марафонга кожуун төвүнүн албан организация черлери, кожууннун 7 сумулары, сайгарлыкчылар, амы-хууда деткикчилер киржи, хире-шаа-биле салышкыны кылган. Түннелинде ачы-дуза марафонунга нитизи-биле 95 муң рубль чыгдынган. Любовь Докпаковна Ондар баштаан сайгарлыкчылар 17 муң рубльди дузаламчы кылдыр салган. «Далай-га дамды дуза» деп ачы-дуза марафону ам-даа уламчылаар дээрзи чугаажок.

Дүжүт байырлалы

Чаагай үнген ногаа аймаан көргөш, кижиге бүрүзүнүн чиксээзи келир болгай. Ол ышкаш малдың ак сүдүндөн бүдүрүп кылган хоолулуг чөмнөр: быштак, ааржы, саржаг, чөкпек, хойтпак, курут дээш, өске-даа ак чөмнөр аажок чаагай.

Суг-Аксы суму чагыргазы бо чылдың күскү дүжүт байырлалын организаастап эртирген. Аңаа кожууннун чамдык албан организация черлери, тус-тус чурттакчылар

өстүрген ногааларын, сүттен кылган аш-чем аймаан делгеп, садып-саарган. Эмчи Уран Ооржак — бирги черни, хуу сайгарлыкчы Урана Ховалыг — ийиги черни, харылзаачы Алдын-Кыс Сарыглар үшкү черни ээлеп, шаңналдарны алган.

Суг-Аксы ортума школазының өөреникчилери класстар аайы-биле өстүрген ногааларындан янзы-бүрү аш-чемни кылып, чонга делгээн. Чаптанчыгбайларның боттарының холдары-биле ажаап алган күскү дүжүдүн чон күзелдини-биле садып алган.

Боттарының техниказы-биле

Машина-техника чогулга, чедишпезинге полиция ажилдакчылары сылдаглаашкын кылып олурбайн, дүвүрээзин болган черлерже боттарының амы-хууда машина-техниказын ажылгап турарын чоргаарал-биле демдеглевес аргажок. Кожууннун №2 полиция пунктузунун начальниги Буян Григорьевич Монгуш баштаан Айдың Ондар, майор Владимир Ондар, улуг лейтенант Алик Ондар, лейтенантылар Рустам Сарыглар, Эртине Шимит, Айдыс Ооржак, Сылдыс Тас-оол, улуг сержант Виталий Хомушку дээш, оон-даа өскелер хөй-ниити херээжене

боттарының кывар-чаар материалдарын, чычааннарын ажылгап турар. Хөй-ниитинин корум-чурум үрекчилери-биле демиселди хүн бүрүдө күштелдирерин ам-даа үргүлчүлээр.

Уран-шевер башкы

Эр, херээжен-даа уран холдарны чүвени хандыр сайгарып билир, угаан-сарыылдыг кижилер онза үнелээр. Суг-Аксы суурда «Салгал» аттыг элээдилер клубунун башкызы, Өпеймаа Сарыг-ооловна Монгуш башкы ортума эртемни чедип алгаш, оолдар, уругларны дааранырынга, янзы-бүрү уран кылыглар кылырынга өөредип, күш-ажылга дадыктырып турар. Өпеймаа Сарыг-ооловна — алызындан салгал дамчаан уран холдуг кижиге. Аңгы-аңгы хептер, эдилелдер аймаан быжып, даарап турда ол дег шалыпкын кижиге ховар деп болур. Оон удуртуп турар бөлүүндөн, сөөлүндө барып, кончуг шевер салгакчыларның үнери чугаажок. Ол ышкаш шевер башкы чоннун чагыгларын шалыпкын, ак сеткилдиг күүседип берип, кады ажилдап турар коллективинге эвээш эвес орулганы кирип берип турар.

Бораш ОНДАР.

Суг-Аксы суур.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарының реестринче өскерилгелер кириеринин дугайында

«Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн дөрткү кезээн удуртулга болдурга, **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2007 чылдың ноябрь 12 № 204 Чарлы-биле бадылааны «Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарының реестринин дугайында» Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарының реестринче дараазында өскерилгелерни кириер:
4-кү кезектин 2 биле 3 пункттарын дараазында редакция-биле бижиер:
«Специалистер» категорияның албан-дужаалдары
Башкарыкчы бөлүктүн албан-дужаалдары
Кол контролер-ревизор 04-3-3-007

Консультант 04-3-3-008
Улуг бөлүктүн албан-дужаалдары
Кол специалист 04-3-4-009
Улуг контролер-ревизор 04-3-4-0710
Башкарыкчы специалист 04-3-4-011
Контролер-ревизор 04-3-4-012
3. «Хандырылга специалистери» категорияның албан-дужаалдары
Биче бөлүктүн албан-дужаалдары
1-ги разрядтын специализи 04-4-5-013
2-ги разрядтын специализи 04-4-5-014
3-кү разрядтын специализи 04-4-5-015
2. Бо Чарлык ат салган хүнден эгелеп күштүг.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2012 чылдың сентябрь 14
№ 240

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың апрель 3-те № 67 Чарлынга өскерилгелерни кириеринин дугайында

«Тыва Республиканың Баштыңының — Чазаның Даргазының эрге-байдалының дугайында» 2003 чылдың январь 3-те № 97 УХ-1 Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн дөрткү кезээн удуртулга болдурга, **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың апрель 3-те «Хөй-ниити эгезинде ажилдал турар Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дузалакчыларының дугайында дүрүмнү бадылаарының дугайында» № 67 Чарлынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Чарлыкта:

а) эгезинде «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

б) иштики эгеде «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

в) 1-ги пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур.

2) Хөй-ниити эгезинде ажилдал турар Тыва Республиканың Чазаның Даргазының дузалакчыларының (чөвүлекчилеринин) дугайында дүрүмде

а) эгезинде «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

б) 1-ги пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

в) 3-кү пунктта «Чазаның Даргазынга» деп сөстөрни «Баштыңынга» деп сөс-биле, «Даргазының» деп сөстү «Баштыңының» — Даргазының» деп сөстөр-биле солугур;

г) 6-гы пунктта «Чазаның Даргазы-биле» деп сөстөрни «Баштыңы-биле» деп сөс-биле солугур;

д) 7-ги пунктта «Чазаның Даргазынга» деп сөстөрни «Баштыңынга» деп

сөс-биле солугур;

е) 8-ки пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

ж) 9-ку пунктта чогуур падежке «Чазак Даргазы» деп сөстөрни чогуур падежке «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

з) 10-гу пунктта чогуур падежке «Чазак Даргазы» деп сөстөрни чогуур падежке «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

и) 11-ги пунктта чогуур падежке «Чазак Даргазы» деп сөстөрни чогуур падежке «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

к) 13-кү пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

л) 14-кү пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

м) 15-ки пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле, «Даргазының күрүне албаны болгаш кадрлар политиказының эргелели» деп сөстөрни «Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Алпардының күрүне албаны болгаш кадрлар курлавы-рының айтырыларының талазы-биле департамент» деп сөстөр-биле солугур;

н) 17-ги пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

о) 18-ки пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур.

2. Бо Чарлык албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай.
2012 чылдың сентябрь 12.
№ 237

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2012 чылдың февраль 14-те № 37 Чарлынга өскерилгелерни кириеринин дугайында

«Тыва Республиканың Баштыңы — Чазаның Даргазы эрге-байдалының дугайында» 2003 чылдың январь 3-те № 97 УХ-1 Тыва Республиканың Конституция хоойлузунун 7 чүүлүнүн дөрткү кезээн удуртулга болдурга, **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2012 чылдың февраль 14-те «Даштыкыда өөредилге болгаш эртем организацияларынча өөренир (стажировка эртер) хамаатыларга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын тургузарының дугайында» № 37 Чарлынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) эгезинде «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

2) 1-ги пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

3) 2-ги пунктта чогуур падежке «Чазак Даргазы» деп сөстөрни чогуур падежке «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

4) 3-кү пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

5) 4-кү пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп

сөс-биле солугур;

б) даштыкы өөредилге азы эртем организацияларынча өөренир специалистерге, аныяк эртемденнерге, аспирантыларга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын бээринин дугайында дүрүмде:

эгезинде «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

1.1. пунктта чогуур падежке «Чазак Даргазы» деп сөстөрни чогуур падежке «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

2.1. пунктта «Өөредилге» деп сөстүн соонда «Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы» деп сөстөрни немээр;

3.5. пунктта «Чазаның Даргазынга» деп сөстөрни «Баштыңынга» деп сөс-биле солугур;

4.1. пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле, «чарар ужурулуг» деп сөстөрни «чарар» деп сөс-биле солугур;

4.5. пунктта дараазында редакция-биле бижиер:

«4.5. Өөредилге төнер хүнге чедир 30 хонук артканда грант алыкчызы Республика

комиссиязынча өөредилгениң түннелдеринин база ол ышкаш республиканың социал адырында болгаш экономиканың кандыг-бир адырынга хамаарыштыр эртем ажил-чорудулгазының боттанышыкының планының илеткелин кириер»;

№ 1 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

№ 2 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

№ 3 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

№ 4 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

7) даштыкы өөредилге азы эртем организацияларынча стажировка эртер специалистерге, аныяк эртемденнерге, аспирантыларга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын дугайында дүрүмде:

эгезинде «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

1.1. пунктта чогуур падежке «Чазак Даргазы» деп сөстөрни чогуур падежке «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

2.1. пунктта «Өөредилге» деп сөстүн соонда «Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы» деп сөстөрни немээр;

3.5. пунктта «Чазаның Даргазынга» деп сөстөрни «Баштыңынга» деп сөс-биле солугур;

4.1. пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле, «чарар ужурулуг» деп сөстөрни «чарар» деп сөс-биле солугур;

№ 1 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

№ 2 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

№ 3 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

№ 4 капсырылгада «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

8) даштыкы өөредилге азы эртем организацияларынча өөренир (стажировка эртер) специалистерге, аныяк эртемденнерге, аспирантыларга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын алыр кандидаттарны шилиир талазы-биле Республика комиссиязының дугайында дүрүмде:

эгезинде «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

1-ги пунктта чогуур падежке «Чазак Даргазы» деп сөстөрни чогуур падежке «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

2-ги пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

4-кү пунктта «Чазаның Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың март 12-де № 60 Чарлынга өскерилгелерни кириеринин дугайында

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2009 чылдың март 12-де «Тус черниң бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазының чедип алдыгган эки шынарлыг көргүзүлгелерин деткип база (азы) ону шаңнап-мактаар сорулга-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районунга (хоорай округунга) Тыва Республиканың Баштыңының-Чазаның Даргазының грантызының дугайында» № 60 Чарлынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Чарлыкта:

адында «Баштыңының-Чазаның Даргазының грантызының дугайында» деп сөстөрни «Баштыңының грантызының дугайында» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг районунга (хоорай округунга)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга)» деп сөстөр-биле солугур;

эгезинде «үнелелди» деп сөстүн соонда «шынарынга» деп сөстү немээр;

9) даштыкы өөредилге азы эртем организацияларынча өөренир (стажировка эртер) специалистерге, аныяк эртемденнерге, аспирантыларга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын алыр кандидаттарны шилиир талазы-биле Республика комиссиязының составында редакция-биле бижиер:

«Даштыкы өөредилге азы эртем организацияларынча өөренир (стажировка эртер) специалистерге, аныяк эртемденнерге, аспирантыларга Тыва Республиканың Чазаның Даргазының грантыларын алыр кандидаттарны шилиир талазы-биле Республика комиссиязының составында редакция-биле бижиер:

Ш.В. Кара-оол — Тыва Республиканың Баштыңы, Республика комиссиязының даргазы;

А.П. Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының ора — кадык камгалал болгаш социал хай сайыды, Республика комиссиязының даргазының ораакчызы;

А.С. Ооржак — Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының кадрлар белеткели болгаш «Өөренир» мурнады хөгжүдөр национал төлөм боттандыгар эргелелдин началь

Республика комиссиязының секретары К.А. Бичелдей — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыды;

Ш.Ч. Монгуш — Тыва Республиканың юстиция херектеринин талазы-биле с

Р.В. Кажин-оол — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды;

В.В. Сат — Тыва Республиканың болгаш коммунал ажил-агыйын х

низаастарының сайыды;

Л.В. Трусова — Тыва Республиканың экономика сайыдының хүлээлгезин кү

турар;

Ч.Ч.Д. Ондар — Тыва Республиканың даштыкы-биле экономиктиг харылз

талазы-биле агентилелдин директору С.С. Курбатская — Тыва Республиканың биосфера шинчилелдеринин Убсун

легей төвүнүн директору, география: неринин доктору (дугуржулга-биле);

В.И. Лебедев — Россияның Эртем академиязының Сибирь салбырының курлавырларын комплекстиг шинг

Тываның институтунун директору, геол минералогия эртемнеринин до

(дугуржулга-биле);

С.О. Ондар — федералдыг күрү бюджет өөредилге албан чери дээди

фессионал билигнин «Тываның кун университетинин» ректору, биол эртемнеринин доктору (дугуржулга-б

Р.Б. Чысыма — Россияның Көдээ агый академиязының Сибирь салбыр

көдээ ажил-агыйын эртем-шынчиле Тываның институтунун директору, био

эртемнеринин доктору (дугуржулга-б

2. Бо Чарлыкта «Тувинская пра болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай.
2012 чылдың сентябрь 14.
№ 241

1-ги пунктта «Баштыңы-Чазаның Даргазының тускайлаан грантызы» деп

терни «Баштыңының тускайлаан гранты» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг район (хоорай округунга)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга)» деп сөстөр-биле, «2 млн. Р. түнүнге» деп сөстөрни «түнүнге: бирги дээш — 1000 муң рубль, ийиги чер д — 600 муң рубль, үшкү чер дээш — муң рубль» деп сөстөр-биле солугур;

2-ги пунктунун ийиги абзазы «Баштыңының-Чазаның Даргазының грантызының дугайында» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг районунга (хоорай округунга)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга)» деп сөстөр-биле солугур;

3-кү пунктта «муниципалдыг районунга (хоорай округунга) Тыва Республиканың

Чазанын Даргазының грантызынга акша-хөреңгини аңгылаары-биле чорудунган база планын 2010-2011 чылдарда 2009 чылда база планын 2010-2011 чылдарда Тыва Республиканың республика бюджет-денче өскерилгелерни белеткеп турар» деп сөстөрни «Бо Чарлыктын күштүг болуп турар үзүндө муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга) Тыва Республиканың Баштыңының грант акшазын аңгылаарынга Тыва Республиканың республика бюджет-денче акша-хөреңгини тускайлаар» деп сөстөр-биле солугур;

2) «Тус черниң бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазын чедип алдырган эки шынарлыг көргүзүлгелерин деткип база (азы) ону шаңнап-мактаар сорулга-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районунга (хоорай округунга) Тыва Республиканың Баштыңының-Чазанын Даргазының грант акшазын аңгылаарын дугайында дүрүмде:

адында «Баштыңының-Чазанын Даргазының грантызы» деп сөстөрни «Баштыңының грантылары» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг районунга (хоорай округунга)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга)» деп сөстөр-биле солугур;

1-ги пунктта «Баштыңының-Чазанын Даргазының грантызы» деп сөстөрни «Баштыңының грантылары» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг районга (хоорай округунга)» деп сөстөр-биле, «Чазанын Даргазының грантызы» деп сөстөрни «Баштыңының грантылары» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг районунга

(хоорай округунга)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга)» деп сөстөр-биле, «(дараазында — грант)» деп сөстү «(дараазында — грантылар)» деп сөс-биле солугур;

2-ги пунктта «Грантыны аңгылаар» деп сөстөрни «Грантыларны аңгылаар» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг районунга (хоорай округунга)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга)» деп сөстөр-биле, «алган» деп сөстү «алгылаан» деп сөс-биле солугур;

4-кү пунктта: ийги абзацта «чогуур муниципалдыг районун (хоорай округунун)» деп сөстөрни «чогуур муниципалдыг районнарның (хоорай округтарынның)» деп сөстөр-биле солугур;

үшкү абзацта «муниципалдыг районун (хоорай округунун)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарның (хоорай округунун)» деп сөстөр-биле, «муниципалдыг районун» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарның» деп сөстөр-биле солугур;

дөрткү абзацта «грантыны» деп сөстү «грантыларны» деп сөс-биле, «муниципалдыг районун (хоорай округунун)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарның (хоорай округтарынның)» деп сөстөр-биле солугур;

онгу абзацта «грантыны муниципалдыг районун (хоорай округунун)» чагырга даргазы алгаш» деп сөстөрни «грантыларны муниципалдыг районнарның (хоорай округтарынның) чагырга даргалары алгаш» деп сөстөр-биле солугур;

он бирги абзацта «тус черниң бот-

башкарылга органның шынарлыг ажил-чорудулгазынга үнелели-биле эки дээн көргүзүлгелерни чедип алган муниципалдыг районун (хоорай округунун) чагырга грант акшаларын алган соонда хүлээлгези» деп сөстөрни «тус черниң бот-башкарылга органның шынарлыг ажил-чорудулгазынга үнелели-биле эки дээн көргүзүлгелерни чедип алган муниципалдыг районнарның (хоорай округтарынның) чагыргалары грант акшаларын алган соонда хүлээлгелери» деп сөстөр-биле, «грант» деп сөстү «грантылар» деп сөс-биле солугур;

он ийги абзацта «муниципалдыг районга (хоорай округунга)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарда (хоорай округтарынга)» деп сөстөр-биле, «тиилекчиге» деп сөстү «тиилекчилерге» деп сөс-биле, «ук муниципалдыг районун (хоорай округунун)» деп сөстөрни «муниципалдыг районнарның (хоорай округтарынның)» деп сөстөр-биле, «Чазанын Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле, «грант» деп сөстү «грантылар» деп сөс-биле солугур;

6-гы пунктта «алган муниципалдыг район (хоорай округу)» деп сөстөрни «алган муниципалдыг районнар (хоорай округтары)» деп сөстөр-биле, «тодараттынар» деп сөстү «тодараттынарлар» деп сөстөр-биле солугур;

14-кү пунктта «Баштыңының-Чазанын Даргазының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

3) Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганын рейтингизин тодараттыры-биле холбашкан база Тыва Республиканың муниципалдыг районнарынның, хоорай

округтарының тус чер бот-башкарылга органның дээштиг ажил-чорудулгазынга үнелелдин көргүзүлгелерининг талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулганынның социал-экономика хөгжүлдезининг комплекстиг программаларын боттандыраарынның түңнелдерин сайгарып көөр талазы-биле комиссия дугайында дүрүмде:

2-ги пунктуну дараазында редакция-биле бижиир:

«2. Россия Федерациязының Конституциязын, Россия Федерациязының Президентизининг федералдыг хоойлуларын, чарлыктарын база айтышкыннарын, Россия Федерациязының өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларын база Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлуларын, Тыва Республиканың Баштыңының чарлыктарын болгаш айтышкыннарын, база олышкаш бо дүрүмнү комиссия бодунуң ажил-чорудулгазынга удуртулга болдурар.»;

5-ки пунктунуң «г» иштиги пунктузунда «Баштыңы-Чазанын Даргазы» деп сөстөрни «Баштыңы» деп сөс-биле солугур;

7-ги абзацта «Баштыңы-Чазанын Даргазын» деп сөстөрни «Баштыңынга» деп сөс-биле солугур.

2. Бо чарлык ат салган хүнден эгелеп күштүг.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2012 чылдың сентябрь 20
№ 242

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Чылдың дургузунда ханын база ооң компонентилерин каттышкаш чогуур үжүрлүг эң үстүкү хемчээлден ийи катап хөйүнү дужааган донорларга чуртталга-коммунал ачы-дузазының төлөвиринге дээш чаңгыс удаа бээр пособие төлөвирининг дүрүмүгө өскерилгелерни кириерининг дугайында

2012 чылдың сентябрь 18 № 500 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазанын доктаа-ды болза:

1. Тыва Республиканың Чазанын 2010 чылдың апрель 20-де № 116 доктаалы-биле адылааны, чылдың дургузунда ханын база оң компонентилерин каттышкаш чогуур үжүрлүг эң үстүкү хемчээлден ийи катап ийи дужааган донорларга чуртталга-коммунал ачы-дузазының төлөвиринге дээш чаңгыс удаа бээр пособие төлөвирининг дүрүмүгө дараазында өскерилгелерни кириер:

а) 4-кү пунктунуң «б» иштиги пункту-нда «кадык камгалалы» деп сөстөрниң онда «болгаш социал хөгжүлдe» деп сөстөрни немээр;

б) 5-ки пунктта «кадык камгалалы» деп сөстөрниң соонда «болгаш социал хөгжүл-

де» деп сөстөрни немээр;

в) 6-гы пунктунуң бирги абзазында «кадык камгалалы» деп сөстөрниң соонда «болгаш социал хөгжүлдe» деп сөстөрни немээр;

г) 7-ги пунктта «кадык камгалалы» деп сөстөрниң соонда «болгаш социал хөгжүлдe» деп сөстөрни немээр;

д) 8-ки пунктта «кадык камгалалы» деп сөстөрниң соонда «болгаш социал хөгжүлдe» деп сөстөрни немээр;

е) 9-ку пунктта «кадык камгалалы» деп сөстөрниң соонда «болгаш социал хөгжүлдe» деп сөстөрни немээр;

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазанын Дарга-зының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазанын 2005 чылдың апрель 21 № 485 доктаалын күжүн чидирген деп санаарынның дугайында

2012 чылдың сентябрь 18 № 501 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазанын доктаа-ды болза:

1. Тыва Республиканың Чазанын 2005 чылдың апрель 21 «Россия Федерациязының кадык камгалал яамызының база Россияның медицина эртемнерининг академиязының тоомство иштинде эмнелге албан иштеринче аарыг кижилерни чорударын

организаастаарынның дугайында дүрүмнү бадылаарынның дугайында» № 485 доктаа-лын күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазанын Дарга-зының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдe яамызының коллегия составынче өскерилгелерни кириерининг дугайында

2012 чылдың сентябрь 18 № 499 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазанын доктаа-ды болза:

1. Тыва Республиканың Чазанын 2011 чылдың февраль 11-де № 87 доктаалы-биле адылаан Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдe яамы-ның коллегия составынче дараазында өскерилгелерни кириер:

1) коллегия составынче Н.К.-К. Ховалыг-

ны — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдe сайыдының оралакчызын кириер;

2) коллегия составындан О.Д. Кууларны үндүрер.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазанын Дарга-зының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазанын 2008 чылдың июль 15-те № 441 доктаалынга өскерилгелерни кириерининг дугайында

2012 чылдың сентябрь 18 № 506 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазанын доктаа-ды болза:

1. Тыва Республиканың Чазанын 2008 чылдың июль 15-те «Культура болгаш уран

чүүл адырында Тыва Республиканың Баштыңының-Чазанын Даргазының грантыларын тургузарынның дугайында» № 441 доктаа-лынга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) доктаалдың 3-кү пунктузунда «база информация политиказы» деп сөстөрни ап кааптар;

2) Культура болгаш уран чүүл адырында Тыва Республиканың Баштыңының-Чазанын Даргазының грантыларын тургузарынның дугайында дүрүмде:

а) 3.1. пунктта:

«чүгле» деп сөстү ап кааптар;

«Россия Федерациязының хамаатылары» деп сөстүн соонга «база юридиктиг черлер» деп сөстөрни немээр;

«идепкейлиг» деп сөстү «доктаамал» деп сөс-биле солугур;

б) 3.3. пунктта «доозулган төлөвилелдер» деп сөстөрни «конкурска ооң

мурнунда киржип турган төлөвилелдер» деп сөстөр-биле солугур;

в) 4.7. пунктта «база информация политиказы» деп сөстөрни ап кааптар;

г) 4.8. пунктта «база информация политиказы» деп сөстөрни ап кааптар;

3) Культура болгаш уран чүүл адырында Тыва Республиканың Баштыңының-Чазанын Даргазының грантыларынның талазы-биле комиссия дугайында дүрүмнүн IV кезээнде «база информация политиказы» деп сөстөрни ап кааптар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазанын Дарга-зының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республикада коррупцияга эптиг байдалдарны тургузуп болур хире таварылгаларны илередир сорулга-биле нормативтиг эрге-хоойлу актыларын болгаш өске-даа документи-лер төлөвилелдеринге экспертизаны чорударынның дүрүмүгө өскерилгелер кириерининг дугайында

2012 чылдың сентябрь 18 № 509 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазанын доктаады болза:

1. Тыва Республиканың Чазанын 2009 чылдың июнь 8-те № 251 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республикада коррупцияга эптиг байдалдарны тургузуп болур хире таварылгаларны илередир сорулга-биле нормативтиг эрге-хоойлу актыларын болгаш өске-даа документи-лер төлөвилелдеринге экспертизаны чорударынның дүрүмүгө дараазында өскерилгелер кириер:

1) 1-ги пунктта «Чазанын Даргазы-ның» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

2) 6-гы пунктта «Аккредитация

дугайында дүрүм» деп сөстөрни «Аккреди-тацияның дүрүмү» деп сөстөр-биле солугур;

3) 7-ги пунктта «четкиде» деп сөстү «информация-телекоммуникация четкизи» деп сөстөр-биле солугур;

4) 10-гу пунктта «Чазанын Дарга-зының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур;

5) 13-кү пунктта «Чазанын Дарга-зының» деп сөстөрни «Баштыңының» деп сөс-биле солугур.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазанын Дарга-зының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.

Тыва Республиканың Чазанын 2011 чылдың март 29-та № 213 доктаалынга өскерилгелер кириерининг дугайында

2012 чылдың сентябрь 18 № 508 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазанын доктаа-ды болза:

1. Тыва Республиканың Чазанын 2011 чылдың март 29-та № 213 доктаалынга дараазында өскерилгелерни кириер:

эгде «Тыва Республиканың 2006 чылдың май 17-де «Тыва Республиканың девискээринге хөйүнүң киржилгези-биле хемчеглерни эртирерининг дугайында дыңнадыгы» № 1777 УХ-1 хоойлу-биле» деп сөстөрни «Тыва Республиканың 2006 чылдың май 17-де «Тыва Республиканың девискээринге хөйүнүң киржилгези-биле хемчеглерни эртирерининг дугайында дыңнадыгы»

бээрининг дүрүмүнүн дугайында» № 1777 УХ-1, 2011 чылдың апрель 4-те «ниитининг ажылгалында транспортту ажылгап транспорт инфраструктуразының объектилеринге хөйүнүң киржилгези-биле хемчеглерни эртирерининг чурумунуң дугайында» № 527 УХ-1 хоойлулары-биле» деп сөстөр-биле солугур;

1 пунктта «хүлээринге» деп сөстүн соонда «база сайгарарынга» деп сөстөрни немээр.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазанын Дарга-зының бирги оралакчызы М. КОЗЛОВ.



ШКОЛА БОЛГАШ ҮЕ



АЛДАН АРТТЫ АЖЫР БАСКАН

(Элегес-Аксы ортумак школазы тургустунга-ла, 60 чылын демдеглээр)

Школаның төөгүзүнче хая көрнүргө, 1952 чылда Бай-Булуң эге тыва школазын хаапкаш, ола чылын сентябрь 1-де Ээрбектен эрги школаны көжүргөш, маңа туткаш, Бай-Булуң 7 чыл школазын ажиткан. Чүгө 1976 чылда Элегес-Аксы сес чыл школазы кылдыр эде тургустунган.

Ол үеде уруг-дарыгны кижизидип, өөредип чораан кайгамчык кижилер ажилдап турган: А.П. Тешукова, Т.Д. Доржу, Т.И. Меренкова, А.П. Кыргыс, И.Д. Чильчигашев болгаш өскөлөр-даа. 1988 чылда он чыл школазы, а 1990 чылда он бир чыл школазы кылдыр эде тургустунган. Амгы үеде делгем, чырык ийи каат чаңгыс сменалыг школа 1994 чылда ажыл-лалга кирип, ажилдап эгелээн.

Школа дээрге өөреникчи бүрүзүнүн эртемче эге чадазы, ийи дугаар бажыны болгай. Бистиң чырык-чаагай, улуг-делгем 2 каат школавыстың даштында ыяштар аразында уруглар ойнаар, дыштаныр кылдыр тудуп, чараштап каан "Бичи делегей" деп аттыг аян, солагай талазында — спорт шөлү, оң талазында — улуг огород шөлү, мурнуу чарыын чөлээш өңүг чечектер-биле каастаан.

Школаның иштинче кирип келирге-ле, арыг-силиг, чырык, чылыг. Соңгаларда чараш, чаагай чыттыг чечектерни тускай саваларда салгылап каан. Шупту чүве шевергин, турар туружунда. 31 өөредилге кабинеттери кичээл эрттиреринге таарыштыр деритинген, ылаңгыя информатика кабинетиде чаа үениң негелдезинге дүүшкен, ында Интернет-биле харылзаа, мультимедиа проектору, башкы бүрүзүнүн өөредилге программалары кирген дискилери бар. Бедик, делгем спорт залы.

Чазын чанып келген куштар ышкаш, бистиң доозукчуларывыс төрөөн школазынче тускай билиг-лиг башкылар, аңгы мергезилдин кижилери болуп ажилдап кээп турарлар. Оларга эге класс башкылары: О.В. Сергиенко, Р.Ө. Конзан-оол, орус дыл, чогаал башкылары Н.А. Ходалова, С.В. Монгуш, педагог-организатор, музей эргелекчизи И.Д. Байыр, биология болгаш химия башкызы Т.О. Монгуш, география башкызы А.А. Тынтык-оол, технология башкызы И.А. Беликова, социал-педагог В.И. Сергеева, педагог-психолог О.Р. Шомшина, ОБЖ удуртукчу А.А. Серен-оол, күш-культура болгаш ОБЖ башкызы А.А. Толгар, повар Т.В. Дмитриева, эмчи сестразы Ю.В. Оюн, техниктиг комплекс ажилчыны А.А. Оюнну чоргаарал-биле адап болур.

А школаны удуртуп-башкарып оорар аныяк директор Ильяна Сандановна Когоол — база-ла бо школаның доозукчузу. Ол төрөөн школазынче математика башкызы болуп ажилдап келгеш, математика деп берге, нарын эртемче өөреникчилериниң сонургалын оттурган, класс-биле солун кижизидикчи утка-шынарлыг янзы-бүрү ажилдарны ада-ие-биле демнежи алгаш чорударына ынак. 2007 чылда үлегерлиг ажылы дээш Кызыл кожуунун чагырга даргазы Грант шаңналды Ильяна Сандановнага база оң удурткан Элегес-Аксы ортумак школазынга тывыс-кан. Аныяк директорнуң ажил-

ишке харысалгазы школаның амыдыралындан көскү.

Өөредилге талазы-биле директорнуң оралакчызы Ираида Алдын-ооловна Маадыр 15 чыл дургузунда школаның эртем-билиг талазы-биле төттүнмес улуг ажылын карак кызыл, уйгу-чыдын чок, билдирли-биле удуртуп чоруур. "Эки кылган ажил — элп читпес алдар" дээни ышкаш И.А. Маадыр 2006 чылда кожуунун чагырга даргазының грантызынга, "РФ-тин Ниити өөредилге чериниң хүндүлүг ажилдакчызы" деп атка төлөтпөг болган.

Школага хөй чылдарда тыва дыл башкылар, уругларны төрөөн дылынга ынак болурунга кижизидип, өөредип чораан "Улуг башкы" деп РФ чергелиг аттың эдилекчизи Сайн Сергеевна Норвунун соон салгаан уруу, школаның кижизидилге талазы-биле директорнуң оралакчызы ажылын Аяна Саржай-ооловна Соном удуртуп чоруур. Клазы-биле эки ажилдаар башкыларны демдеглес аргажок, оларга дуржулгалыктардан: Н.А. Ходалова, Р.К. Сарыглар, А.С. Соном, аныяк класс удуртукчулары: О.Р. Шомшина, Ч.А. Айыны хамаарыштырып болур. Школада «хоочун — коктуг» дижиривис башкыларывысты хүндүлөп, чоргаарланып чоруур бис. Тыва дыл болгаш чогаалдыг хоочун башкызы Надежда Салчаковна орус дылдыг уругларга тыва дылды өөредип чоруур. Ол ышкаш эге класстың башкылары: Р.Ө. Конзан-оол, У.Б. Донгак оларның эге класска өөрткен доозукчулары быжыг билиглиг, уран-талантылыг, спортчу, хөй-ниити ажылынга идекпейлиг, сагылга-чурумуг болурлар. Орус дыл башкызы Н.А. Ходалова тыва уругларга хөй чылдар иштинде бодунун күжүн харам чокка берип, келир үеде салгакчыларын өөредип каан. Биология, химияның билиглерин Т.О. Монгуш бедик денелге берип чоруундан оң доозукчулары дээди болгаш ортумак эртемниг эмчилер, биология башкылары болуп ажилдап чоруурлар.

Кыс уругларны күш-ажыл башкызы шевер холдуг И.А. Беликова дааранып, аргыттынып,

ногаалар дузаарынга өөредип турар, оолдарны дээди категорияның башкызы А.С. Араптан чазанырынга, эт-сеп эптээринге өөредип турар. Биология башкызы Татьяна Оккуевнаның ажылын үнелевейн барып болбас, чүге дээрге ол ногааны канчаар олуртурун, ажаарын өөреникчилерге кончуг таптыг айтып, өөредип чоруур.

Серенада Владимировна Монгуш информатика мергезилин чедип алгаш, эге класстардан эгелээш үстүкү класстарга чедир компьютерге ажилдаарының билиглерин берип турары таарымчалыг. Төөгү башкызы Чаяна Ивановна Монгуштуң кичээлдеринге улуг сонургалды көдүргенинден уруглар кожуун, республика мөөрейлеринге, олимпиадаларына кирип, шаңналдыг черлерни ап эгелээн.

Школаның улуг вожатый хүлээлгезин Лиана Хүргүл-ооловна Сан-оол күүседип, бот-башкарылга ажылын өөреникчилер-биле бедик денелде чорудуп турар. Оң үрөтүнелдиг ажылы "Уругларның хөй-ниити организациязының чедишкени" деп Бүгү-россияның "Океан" уруглар дыштаныр черге эртип турган мөөрейге бистиң школаның уруглары 2-ги черни Россиядан киришкен 47 командаларының аразында чаалап алырынга чедирген. А башкы боду кожуун болгаш республикага болуп эрткен "Вожатый-2011" деп мөөрейниң тиилекчизи болган. Школа библиотекары Римма Кызыл-ооловна Салчак ном-биле ажилды элээн хөй чылдарда чорудуп келген, оон-биле кызыгаарланмай, чурук кичээлдерин база эрттирип турар.

Школада өөредилгеден дашкаар уругларга келир үеде ажыктыг бөлгүмнер, спортчу секциялар ажилдап турар. Оларның аразында дараазында бөлгүм удуртукчуларын адап болур: Г.М. Бүрбүчүктүн "Аныяк үннер" чечен чогаал бөлгүмү "Сылдысчыгаш" солунунга, "Алдын Кушкаш" сеткүүлге ажилдары парлаттынылаан, "Сеткилдин хөөнү", "Төрөөн черим" деп бөлгүмнүн киржикчилериниң чыынды ажил-

дарының номнарын үндүргөн. Галина Май-ооловна боду сагыш-сеткилинден үнгөн шүлүктөрни бижип чоруур. Д.Ч. Ооржак — "Угулзалар" танцы бөлгүмүнүн удуртукчузу, ыры башкызы Г.Б. Монгуш — хөгжүм-шии бөлгүмү "Родничоктун" удуртукчузу. Спортка хандыкшылдыг О.Ю. Оюннун удуртукчузы-биле футбол командалары (оолдар, кыстар) — кожуун, республика чергелиг маргылдааларының тиилекчилери.

Школаже кирип кээрге, солагай таладан чемниң чаагай чыды думчукка кээр, чемнени черниң холу чемзиг поварлары И.Н. Кузнецова биле О.К. Догдугаш амданыг, изиг чеми-биле өөреникчилерни, коллективти чемгерип чоруурлар.

Эки үрөтүнелдиг ажылы дээш тускай бедик шаңналдар алган башкылар хөй: "ТР-ниң Ниити өөредилге чериниң алдарлыг башкызы" — В.М. Морозова, "РФ-тин Ниити өөредилге чериниң хүндүлүг ажилдакчызы" — И.А. Маадыр, ТР-ниң Дээди Хуралының Хүндүлүг бижии-биле — И.Д. Байыр, Т.О. Монгуш, Н.А. Ходалова, "РФ-тин Профэвилелдин шылгараңгай ажилдакчызы" деп хөрөк демдээниң эдилекчизи — И.С. Когоол, "РФ-тин Улус өөредилгезиниң профэвилелиниң идекпейлиг ажилдакчызы" деп Хүндүлүг бижии-биле Т.О. Монгуш шаңнаткан. 2012 чылда Г.М. Бүрбүчүк "Чүрөктен үнгөн чараш тоолдар" деп регионалдыг мөөрейге бирги черни алган база "Башкы-2012" кожуун мөөрейинге үшкү шаңналдыг черни алган.

Бо алдан чылдар иштинде школавыс чеже-чеже доозукчуларны доостурбаан дээр. Оларга школавыс чоргаарланып чоруур, ынчангаш өөреникчилеривисти үстүнде бижээнивис доозукчуларывыстан үлегер-чижек ап, келир үеде салгакчыларывысты кадык-шыырак, быжыг билиг-биле чепсегленген, бедик мөзү-шынарлыг кижилер кылдыр белеткеп, амыдыралдың оруунче үдеп чоруур бис.

Галина БҮРБҮЧҮК,
школаның хоочун башкызы.

ӨӨРЕНИК ЛЕРИМ ЧОРГААРА

46 чыл башкылар турар мен. Ол үениң аңгы класстың башкы ажилдап келдим. аразында төндүр да чаңгыс-ла класым ба өөреникчилеримниң ча башкызы болганым чорду. Ол классты 19 Кызыл-Мажалыктын 2 ортумак школазынга мен. Өөреникчилери класстарга ап турган башкызы чок апарга улаштыр аңгы-аңгы кичээлдер эрттирип, эгынчаар доосканнар. рундан 5-ки класска байдалдыг бооп чеди ындыг таварылгада кызы класымның идекпейлигчилерин таварыштыр карлыышкынны чеди. Класының даргазы чорникчим амгы үеде Кыжалыктын 1 дугаарлыг школазында орус дыкүш-ажыл башкызы Уран-ооловна турган. Түннелзым чурумуг, өөредилгемаккай, алызында үлегерапарганынга өөрүр кижжарга-дуржулгамны "Шычырыдып-даа турган мен, класымның амгы үе чедишкенингеринге а эртемнериниң башкыларчеттиргенимни илередир.

Үлегерлиг бо кл өөреникчилери 2011 чыл айда дооскандан бээр болдуус деп белек-сменээ ужураары келди чылдаан өөреникчилерим школазынга суй белектитурган башкызы менээ, тиргенин илередип келир өөрдүм.

Шак мындыг корум-ч өөредилгеге ынак чоранникчилер, алызында бардыралынга, ажил-ижинмаккай артып каар дээрдан бадыткаттынып турар. кижизидеринге ада-иезибиржилгелиг болбайн ачангаш өөреникчилери зындан Чадаана хоорайныция начальниги, полковн Көшкен-оолович Сотпанылекседим. Аянын авазы К Самбууевна класымның текомитетиниң даргазы 4 Класстың кижизидикчи ажа база дыка-ла дузалаан. а ачазы Көшкен-оол Салча Олар 6 уруг, 4 оолдун эне ада-иези, орден-медаль эчилери улус. Ада-иезини онзагай чүүлү — иелээн 194 дың март 28-те төрүттүнгөн.

Мындыг үлегерлиг өглерниң кижизиткен ажал башкылар чораанымга чоргаарланыр-дыр мен. Ын өске-даа өөреникчилеримни илеринге өөрүп четтиргилереттим.

Валентина Одучеевна
РФ-тин Улус өөредилге
хүндүлүг ажилдакчызы



Редакцияның почтазындан

ЭРТЕЖИ КИЖИ ЭКИ АЖЫЛ-ИШТИ ЭГЕЛЭЭР



Ажыл-амыдыралга каас-коя сөстөрүнүң ажыгы чок, дорт, шынчы, ак сеткилдиг чорук ону каастаар. Ындыг удуртукчуга Кызыл-Кат Николаевна Кочал-оолду хамаарыштырып болур. Ол ажылдан озалдаар чорукка хөңнү чок: "Эртежи кижжи чаагай ажыл-ишти эгелээр" — дээр кижжи, ынчангаш ажылдап турар коллективинге ону шыңгы сагырын чедип алган.

Мөңгүлөктериниң тайга-сыннарынга эртенги хүн херелдери чайырландырып эгелээри билек, салдынган сорулгаларын хынап, кылыр ажыл-иштин девискээрлерин хынап чоруптар удуртукчу ол-ла болгай. Эртен эртежи КУБ-туң удуртукчулары даалгаларын үлежип ап турар үеде Бай-Тал сумунун баштыгы Б.С. Конгар, чагырга даргазы С.Б. Маадыр олар арга-сүмезин солчурлар.

"Тараа-биле халбактанган — тодуг, малдан халбактанган — каас" деп, үлегер домак бар болгай. Кызыл-Кат Кочал-оол ажылдың адыр бүрүзүңе доктаап, бирги черде малчыннарның амыдыралынче, хандырылганынче сагыш салып: "Мал чеминиң дүжүдүнүң ажаалдазы чедишкенин болган тудум, малдың чаш төлүн менди

өстүрери белен" — деп чораан черинге-ле чагыыр кижжи. Ынчангаш кыска хуусаа иштинде кыска белеткел ажылдарында, техника септелгезиниң айтырылгында четпестерни айтып, тодаргай сорулгаларга доктаары — ооң ажыл-агыйы бүдүжүндө. Чита хоорайга эрткен уксаалыг малдарның делгелгезинге "Бай-Тал" КУБ-туң 2 алдын, 1 мөңгүн, 1 хүлер медалдарны чаалап алганынга немей, шээр малдың уксаажыдылганын экижидип, герефорд уксааның малын өстүрер үе келген дээрзин ол ажыл-агыйның мурнакчыларының мурнунга салган.

КУБ-туң чоргааралы, мурнакчы малчыннар: Аңчы-оол Очур-оол, Борбак-оол Эрелчин, Хая Маадыр, Афоня Анарат, Буян Дамбай, Сыргыт-оол Хензиг-оол — олар ол санал-оналды бүрүнү-биле деткип, түңнелдерни ам-даа экижидерин даанганнар.

Кожуун ырак, кыдыг-кызыгаар черде турар-даа болза, көдээ ажыл-агыйже аныктарны хаара тудар дээш ажылдап, оларның амыдыралынче, суурнуң социал хандырылганынче сагышты салып, кожунун сайзыралында эң-не хөгжүлделиг, чаагайжыттыг

суурларның санынче кирер негелдени салган ажылдап турар. Ону амыдыралга боттандыра дээр кол зоотехник Ф.Х. Делгер, экономист Т.С. Аракчаа, мал эмчизи С.Ч. Аракчаа оларның үлүг-хуузу улуг.

Чайның эге айлары кандаашкынныг болза-даа, көдээ ажыл-агыйының мурнады хөгжүдөр программаларын амыдыралга боттандыраын кол сорулгага салып алган көдээ ишчилерниң ажыл-ижи черле көскү түңнелдерни эккээр ужурулуг.

«Ам кол-ла чүүл күскү дүжүттү чидирг чок ажаап, малдың чемин четчир кылдыр белеткеп, кыска шыңгы белеткенип алыры арткан» — деп, агроном П.И. Данар чугаалап турар.

Бай-Тал сумунун унитарлыг көдээ ажыл-агыйының мурнакчыларның саны ам-даа немежип, муң малдыг малчыннар көвүдөп, уксаалыг малды тудуп турар ажыл-агыйга чедишкенин ам-даа көвүдөп турарын ажыл-агыйга чедип алыр сорулганы олар чедип алыр дээрзинге чигинмес мен.

Бараат-оол ДЕЛЕГ-ООЛ.
Бай-Тайга кожун.

Хоочуннуң бодалы

ТЫВА ЧОНУМ ТӨНУП ЧИТПЕС...

Тыва дылды болгаш чогаалды кызыл аалчылар бажыны мурнунда сесерликти агайдып, "Өңүк" деп адааш, аа, Ө, У, Ң деп үжүктөргө аскаал тургузар деп шийтпир элп алган Али Күжүгет баштаан дуулдарның эгелекчи чоруун кезиктирдан көргөш, солундан ачааш, улуг өөрүшкү-биле элп көөр кижжи болдум.

Бо чылын солунга үнген бир аду сахтып келгеш, бо мате-лга ооң дугайын бижири деп адым, ол чүүл база тыва үжүк-ге хамаарышкан. 14 дугаар аргументи и факты" солунга бир ариал үнген. Ооң сөстери бо: "Тыва, а тывалар боттары Тыва деп адаар. А кайызы ыл? Н. Донцов, Абакан.

Ол айтыргыны Тываның гума-арлыг шинчилелдер институ-ун директорунун эртем талазы-е оралакчызы Марианна унова мынчаар харыылаан:

— Бир дугаар Тыва республика ат 1921 чылда тывылган. ССРЭ түп дүшкен соонда РФ-тин ституциязынга тыва дылда "у" үжүк чок болганындан чоок-аштыр адаттынып турар Тыва атты кириген. Ынчалза-даа республиканың бодунун Консти-туция эрги атты база ажыглап тур дээр. Азы албан бижик-те "Тыва" дээр, өске артан ырылгаларда "Тува" деп болур. Ынчалза-даа укталган сөстери "у" үжүк-биле адаарга, тувинский, "у" —

Ону номчааш, кайгап-харап, ниң ужурун тывар деп бо-ду. "Плюс информ" солунче ча-а бижидим. Солунда үнген

материалды үзе кескеш, чыпшы-рып каан мен. Май 30-де И. Качан-ның "Тыва" и "Тува" деп чартык арын материалы үнген. Ында эге-зинде "Аргументы и факты" солун-га үнген чүүлү кирип, мынчаар бижээн болду: "Хорадаан пенсио-нер Дырбак Халбыновна Кюнегеш мынчаар бижири турар: «Чүү деп мелегей чүвөл? Харунова деп кымыл? Тыва дыл талазы-биле эртемден бе? Тыва дылда "у" деп үжүк чок дээрге, улуг, улус, уруг, уран деп сөстери канчаар бижири алганыл? Тыва дылда орус алфавиттин үжүктери шупту бар. Бистиң нациявыс Тыва, ынчангаш Тыва республика дээр. "Тува", "тувинец" деп сөстери орустар боттарының адаарынга эптешири ынчаар адааннар боор. Совет үеде "Тува", "тувинец", "Тувинская АССР" деп бижири, адап чаңчыккан чүве. Тыва дылда "у" деп үжүк чок деп чүвени кайыын тып алганы ол".

Айтыргыга дорт харыы-даа чок, оон сонгаар ол арында ужуру-даа билдинмес, хөй-ле тайылбыр бар болду. Мээң чагаамны эртем-деннерге көргүзүргө, "Ученые в шоке" (шок — дээрге безин чымчадыр чугаалааны ол-дур) дээр болду. Эртемденнер "Аргументы и факты" деп солунну номчувайн турар-дыр деп билдим. Ол солун 1978 чылдан бээр үнүп турар, Россияда бир шыырак, улуг солун-на болгай. Амыдыралдың бүгү талаларын шыны-биле көргү-зер, кончуг номчуштуг солун. Ону номчукчулар кончуг үнелээр, мен база ону доктаамал номчуп турар мен. Аңаа Тыва дугайында мате-риалдар база үнгүлээр. Чоокта Кыдат талазы-биле бир эртемден аңаа салган айтырылгаларга харыы-

лаан болду.

"Кыдат Тываны шаандакы де-вискээривис деп, ынаар туралак-саар улус ында бар бе?" деп айты-рыгга: "Ындыг улус чок, ынчалза-даа бир мөжүд ыңдыг хөөн бар. Ынчангаш Тываже кыдаттарны ажылдадып кирибес болза эки, оларны ажылдадыр черлер Россия девискээринде хөй-ле болгай. Сонгу чүк дээр дижики, Москвада Кытай-хоорай-даа бар-ла-дыр" — деп баштак аян-биле харыылаан болду. "Тываларда Кыдатче чоок-шулаксаар улус бар бе?" деп айтыргыга: "Ындыг улус чок, тыва-лар дээрге чүгле боттарын өндүр-жүдөр улус-тур" — деп харыылаан.

Ындыг улуг, төп солунга тыва дыл талазы-биле көңүс шын эвес материал үнерге, кижжи кайгап каар чорду. "Информ" солун мээң материалымдан: "Тыва дылда орус алфавитте чок Ө, У, Ң деп үжүктөр база бар" деп бижээминни кири-бээр чорду. Кирир-даа дээрге ыңдыг үжүктери бар эвес.

Угаан-сарыылдыг, эртем-билигиг улуг кижилериниң сагыжы-нга-даа кирибээр чаа чүүлү чога-дып, тыва дыл, чогаал, хоорайның келир үеде сайзыралы дээш сагыш човап чоруур аныктарывыска чоргаарланмас аргажок.

Тыва дылды камгалап алыр болза, тыва нация тывалар бооп артар болгай. Школаларда тыва дылды өөредип, тыва дылда ном-нар, солуннар үнүп, радио, теле-видениеда тыва дылда дамчы-дылгалар чоруп турар дээрге-ле, тыва дылды камгалаарының бир үндезини деп билип чоруур мен. Ынчалза-даа сөөлгү үеде школа-ларда тыва дыл шактарын кызы-лып, харын-даа кандыг-бир эртем-

ге шак херек алаарга, тыва дыл шагын бериптер деп башкылар хомудап бижири турарын солун-нардан номчуп турар мен. Өөре-дилге чериниң үстүкү даргалары шаандан тура тыва дылды бастыр турган. Мен Кызылдың 2 дугаар школазынга тыва дыл, чогаал баш-кылап турумда, 1962-63 өөредилге чылында 9-10 класстарга тыва дыл шактарын узуткап каапкан. Кудуку класстарга 8-ле шактыг арткаш, ажылымның уг-шин өскертир ужуруга таварышкан мен. Ооң соонда дыка хөй чылдар эрткенде, 9-10 класстарга тыва дыл шагын катап кириген. Өөредилге яамы-зындан дилээрим болза, тыва дыл шагын кызырбайн, харын-даа не-мээр хемчегни ал көрүнер.

Сөөлгү үеде ном үндүрүлгези база кызырылган. Ном үндүрер чериниң удуртукчулары "улус ном садып албастаан, номнарывыс чыл-чылы-биле саттынмайн баар-дыр" дээр хөөнүг боор чорду. Школада тыва дыл, чогаал башкы-лары программа езугаар өөредип турар чогаалдарны өөреникчилер номчуур дээрге, ном чок деп хомудап турарлар. Оода-ла өөре-дилге программасында кирген, өөреникчилериниң номчуур ужурулуг чогаалдарын ном кылдыр үндүр-геш, ону школаларга албан сада-рын Өөредилге яамызы биле ном үндүрер чер дугуржуп алза. Тыва аас чогаалынга хамааржыр тоол-дар, тывызыктар, кожамыктар, үле-гер чугаалар номнары шаанда хөйү-биле үнүп турган. Ам чок-тур, оларны үндүрүгеш, школаларга сатса-даа, эки-ле-дир. Номчукчу-ларның сонуггалын көдүрер арганы тывар херек.

Нийтизи-биле тыва дылда чу-гаалажып, ону өөренип чоруур улус кожуннарда болгай. Ынчан-гаш арыг тыва дылга чугаалажыр улус хөй. Чүгле ону эки өөредир, улам сайзырадыр ажылды чору-дары негеттинип турар.

Аныктар — эр хейлер, чоннуң езу-чанчылдарын эки билер, тө-рээр дылынга чоргаарланыр оол-дар, кыстары хөй-дүр. Тывазының адын делегейде алдаржыдып чо-руур спортчуларывыс, хөөмейжи-леривис, артистеривис бар. Олим-пий оюннарынга алдын, мөңгүн, хүлер медалдар чаалап эккеп турар спортчулар Россияның ре-гионнарының шуптузунда эвес-ле болгай. Тыва спортчу Михаил Оюн алдын, хүлер медалдарны чаалап эккээрге, кайы хире чоргаар-ланчыг-дыр.

Ол ышкаш Тываның ажыл-агыйының кандыг-даа адырла-рында тыва дылдың сайзыралы дээш күжүн, билиин, арга-дуржулганын, талантынын харам чокка берип чоруур езулуг патриотчу аныктар хөй. Оларның аразында школачылар безин улуг хоорайларга олимпиадаларга кирип, эртемнер аайы-биле улуг тиилелгени чедип ап, уран-талантылыглар бедик талантынын көргүзүп, шаңналдыг черлерже үнүп турарлар.

Чоннуң чоргаарланыры талан-тылыг, бедиктерже чүткүлдүг, тура-сорукут ажы-төлүвүс өзүп олурда, тыва нация төөгүдө чүс-чүс чылдарда туруп келгени дег турар, кезээ шагда читпес.

Дырбак КҮНЗЕГЕШ.
Кызыл хоорай.

ЫРЛЫГ-ШООРЛУГ БАЙЫРЛАЛ

Чоокта чаа Шагаан-Арыг хоорайның культура төвүнге Кызыл-оол Кыргысович Дүрбүлектин 65 харлаан юбилейинге ооң үндүргөн «Салгын-Хоор» деп ыры номундан шилиттинген 20 шаа ырыларны, культура эргелелиниң ажилдакчылары база артистер чыгып келген чонга, чалаткан аалчылар мурнунга күүседип, солун концертти көргүскен.

Байырлыг кезжээге Тыва Республиканың иштинге ады-сураа алгый берген ыры-хөгжүм башкызы, ыраажы Буян Куулар, Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчылары: Илья Мохов, Надежда Барнакова, Анай Мохова, Барыңмаа Дадар дээш, өскелер-даа киришкен. База бир чаптанчыг, чараш номерлер 5 харлыг Даң-Хая Дүрбүлектин «Бодаган», 10 харлыг Арбай-оол Оолактын «Мал-чыннар бис» деп ырлары болган. Шагаан-Арыг № 2 ортумак школазының ыры-хөгжүм башкызы Буян Кууларның «Салгын-Хоор» деп ырызын, республиканың күрүне филармониязының артизи Аяс Монгуштуң «Мелдер адым» деп ырыны сыгыт, хөөмей-биле күүсеткенин чон сонургаан.

Тываның улустун артизи Андрей Монгуштуң өөреникчизи Кызыл хоорайдан келген аныяк ыраажы Белекмаа Тас-оолдун «Бай-Хем — Баян-Кол» деп ырызын чон катап-катап изиг адыш часкаашкынары-биле үдеп турган.

Кызыл-оол Дүрбүлек көдээ ажил-агый шугумунга 45 чыл ажилдаан. Юбилейниң үндүргени «Салгын-Хоор» деп ыры номунда көдээ ажил-ишке хамаарышкан ырларның хөйү таварылга эвес. Чижээ «Хойжу кыска ужура-жыйн», «Тракторист оол», «Мал-чыннар бис», «Манап чор мен» дээш, оон-даа өске.

Концерт аразында юбиляр К.Дүрбүлекке ооң эш-өөрүнден, эрткен ажил-амыдыралынга хамаарыштыр чылыг сөстөр, байыр чедиришкенин хөй болган. Чаа-Хөлден келген терапевт эмчи, Тыва Республиканың кадык камгалаалының алдарлыг ажилдакчызы Павел Суван: «Кызыл-оол Кыргысовичини шаандан тура эки билер мен, кайгамчыктыг ажилгыр кижиге, Чаа-Хөлге эрткен 80-90 чылдарда республикага эң улуг «Найырал» совхозту директорлап, сөөлүндө мырыңай көдээ Совет даргазынга дакпырлай ажилдап чорду. Ол үеде ол совхоз күрүнеге тараа-быдаа, эт, сүт, дүк планын үргүлчү ажыр күүседип, бирги

черге турду. Чаа-Хөлде стадионну бодунун холу-биле тудуп, улус-чонну ажил-агыйже хаара тудуп, чонунга үлегерин көргүзүп ажилдап чораан кижиге бо» — деп сактыышкынарның чылыг сөстөрүн чугаалаан.

Республиканың АО «Тыва тудуг» трезиниң чингине директору, алдарлыг тудугчу Маадыр-оол Кыргыс: «Концерт кедергей солун болду, ырларның янзы-бүрү, бот-боттарынга дөмейлешпези мени кайгатты. К. Дүрбүлектин ыры, шүлүк бижи чораанын көрбээн кижиге-дир мен. Ам бөгүн эжимниң бижи, чогааткан ырларын магадап көрдүм» дээн сөстөрүнде сеткили ханганы илден болду.

Ам удавас улуг назылыг кижилерниң, кырганнарның байырлалы чоокшулап келген, ооң кадында көдээ ажил-агый ажилдакчыларының байырлалы база-ла ырак эвес болгай. Ынчангаш кел чыдар улуг байырлалдарның бүдүүзүндө К.Дүрбүлекке, ооң ажы-төлүнге, аал-оранынга буян-кежиге, ооң чогадыкчы ажил-ижинге чедиришкенин күздөвис.

Парыңмаа ОНДАР,
Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң тергини.

Барыңмаа ДАДАР,
Тыва Республиканың алдарлыг артизи.

Хүндүлүг төрелдерим!

Төрээн ада-ием Багыр-оол Чедереквич биле Н. Балзаковнаның (азы кады төрээрнеримниң) уругларын база мени азырап өстүрүп каан ада-ием Санчы Донду Сержикий Кара-ооловнаның уругларының уругларын.

Моон мурнунда өгбелеривистин, ада-иелеривистин эрткен төөгүзү ис чок чиде бербезин дээш ном кыл үндүргеш, шуптунарга үлээр дээш чыып, бижи эгелзилер. Бо номну 2012 чылдың төнчүзүндө дооскаш, парладып, чырыкче үндүрүп доозар дээш дилээрим иелеринерниң допчу намдарын, аргалыг-ла болза, учуруктары-биле (чуруктарның ай-хүнүн) катый менээ эрынарны база саң-хөө талазы-биле деткип дузалажыры биле диледим. Бижээн номумга кирбейн барган уруг сеткилин хомудадып, аактыг сөзүн дыңнавазын сагында.

Кады төрээниңер азы кады өсүрүңер.

Сарыг-оол Санчыевич

(азы Сарыг-оол Базыр-оолович М)

Адресим: Кызыл хоорай, Көк-Тей кудумчузу, (чоокку К)

Кажыыдалын илереткен

Тыва Республиканың эртемниң алдарлыг ажилдакчызы Светлана Монгушевна Биче-оолдун өг-бүлө-зинге ханы кажыыдалды Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол илереткен. «Бистер бөгүн Тываның эртем ажылының хөгжүлдөзүндө улуг үлүг-хуузу киирген кайгамчык кижиге-биле байырлажып тур бис. Светлана Монгушевнаның дугайында чырык сактыышкын республикавыстың төөгүзүндө артар» — деп, Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол ооң төрелдеринге, чоок кижилеринге болгаш коллегаларына ханы кажыыдалды илереткен.

Тыва Республиканың гуманитарлыг шинчилелдер институтунун социология секторунун эргелекчизи, төөгү эртемнериниң кандидаты Светлана Монгушевна БИЧЕ-ООЛДУН чүрээ сентябрь-ның 21-де, 76 харлап чораан назынында, үр эвес аараанының соонда сокпастаан.

С.М.Биче-оол хөй ажы-төлдүг башкы өг-бүлөгө төрүттүнген. Школа дооскан соонда ол Москваның күрүне университетиниң төөгү факультетинче кирип алган. Баштайгы чылдарында ол факультеттин бүгү ниити төөгү кафедрасына өөренип турган, ийи дугаар курсту доозуп турда, профессорлар С.А.Токарев база Р.Л. Кызласов оларның негелдези-биле ону төөгү факультетиниң археология-этнография салбырынче шилчткен. Аңаа ол башкылары — эртемденнер: Б.А.Рыбаков, Л.Р.Кызласов, Д.А.Авдусин, С.А.Токарев, Е.Г.Марков болгаш К.И.Козлова оларның лекцияларын дыңнаышаан, оларның удуртулгазы-биле өөренип эгелзэн.

Университетти дооскан соонда ол Тываның 60 маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге ажилдап кирген. Ол үеде бээр С.М.Биче-оол эртем сургакчылаашкынары

болгаш экспедицияларуп келген. 1966 чылдың дыл, литература гүнүн эртем-шинчил дунун төөгү секторун кирген, аңаа экспеди-рын уламчылаан. С.И биле кады «Пор-Бажы-ниң казыышкынарын» Коллегалары А.А.Сам С.Ч.Сат олар-биле М.сугул ивижилеринге ч

1975 чылда Ленин күрүне университетиниң культетинге чурт этнографы Р.Ф. Истин биле тыва өг-бүлеларына хамаарышканын камгалааш, эртем атты чедип алган. Хоорайның эртемдени биле каш чылдарның ол этносоциологтуг талазы-биле ажилдап идепкейжи чоруун республиканың болгаш херээженнер чөвүлел даан. 1981-1987 чылда ноярскин политехни-тудунун Тывада салбы ниитилел кафедрасы келген. Тыва эртемни чылдарында С.М.Биче-ның гуманитарлыг шинчилел институтун директор талазы-биле оралакчылап турган. Ол чылдарда оол хөй аныяк эртем оруун ажытчып, боду организакчы, удуртук көргүскен.

Светлана Монгуш-ажыг эртем чүүлдерин социологтуг шинчил автору болгаш эртем-цияларының киржикчизи чузу.

Светлана Монгуш-оолдун чырык омур-хоок кижилериниң болгаларының сагыш-чүрө мөңгөде артар.

Тыва Республиканың Тожу кожуунга айыыл-халапка таа мөчээни-биле холбаштыр

Дан-Хаяа Ой-Суевна БАРААННЫН,
Чыргал-оол Булутович ЛОПСАННЫН,
Март-оол Каадыр-оолович КОЛДУН,
Чаян Март-оолович КОЛДУН

чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге ханы кажыыдал кожуун чагыргазының коллективи илередип тур.

А.Ч. АЙЫР-С

Тожу кожуун чагырыкчызы.

Чарлал

Тыва Республиканың Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамы күрүнениң дээди өөредилге албан черлерин тергип эки дооскаш, экономика секторунга 1 чылдан эвээш эвес ажилдаан специалистерге Тыва Республикага чурттаар оран-сава садып алыр талазы-биле 2013 чылдың субсидия акша алырының кордакчыларының даңызын тургузуп эгелзэн.

Чагылгарны 2012 чылдың октябрь 1-ге чедир хүлээр.

Харылзажыр тел. 2-26-56, molsport.tuva.ru сайтыдан долузу-биле билип ап болур.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР



Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ БЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2012 ч., 1 квартал.	3	97,80	11,50	2,3,4



ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектериниң талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редактор — 2-17-91, тел. факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7800. Чагыг 111. Номери парлагже дужааганы: график эзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735

БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуни-адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанниң Тыва Республика-зы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың март 12-де эде бу Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 31730. «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Край-Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары реда-туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.